

КАНАРОВА О.В.,
асистент, лабораторія духовно-
морального виховання
НДІ духовного розвитку
людини Східноукраїнського
національного університету
ім. В.Даля та МДПУ
ім. Б. Хмельницького

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті представлено сутність основних положень, що стосувалися духовно-морального виховання учнів. Автор характеризує ідеї педагогів, їх виховну діяльність, підкреслює значення основних причин, що гальмують духовно-моральний розвиток учнівської молоді.

Ключові слова: виховання, духовність, учні.

В статье представлены основные положения, касающиеся духовно-нравственного воспитания учащихся. Автор характеризует идеи педагогов, их воспитательную деятельность, подчеркивает значение основных причин, сдерживающих духовно-нравственное развитие учащейся молодежи.

Ключевые слова: воспитание, духовность, ученики.

The article presents the main features of the spiritual and moral upbringing of schoolchildren. The author describes the ideas of teachers, their educational activities, stresses the importance of the main reasons hindering the spiritual and moral development of schoolchildren.

Key words: education, spirituality, schoolchildren.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Сьогодні стан духовно-морального виховання учнівської молоді вбачається науковцям та педа-

гогам-практикам як кризовий. Про це свідчить втрата моральних орієнтирів, послаблення ролі моральності у міжособистісних взаєминах, важковиховуваність тощо. Незважаючи на складність невирішених питань,

що потребують першочергового розв'язання, однією з найважливіших і досі залишається проблема духовно-морального виховання учнів.

Мета статті: розкрити сутність процесу виховання важковиховуваних дітей у історичній ретроспективі та вказати на існуючий стан духовно-морального виховання учнівської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Основна увага сучасників, що аналізують проблему духовно-морального виховання учнів, зосереджено на становленні ціннісних орієнтацій та розвитку особистості як мети виховання (І. Бех, А. Богуш, О. Вишневський, Н. Миропольська, О. Сухомлинська та ін.), духовних потреб (Ж. Петrenchо), вікових особливостях морально-духовного розвитку особистості (В. Киричок, К. Чорна), формуванні духовно-морального досвіду особистості у процесі виховання (В.Бриль, В.Оржеховська), історії та сучасних тенденціях духовно-морального виховання дітей (В. Ворожбіт, С. Криштоф, А. Поляков, Н. Янц [3]) та ін.

Виклад матеріалу. Моральність людини формується й розвивається з дитинства в процесі духовного виховання. Духовність визначається як специфічна людська риса, яка виявляється в багатстві духовного світу особистості, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних та емоційних потребах моральності.

У складному процесі формування особистості чільне місце належить духовно-моральному вихованню, що й спонукає нас детальніше розглянути цю важливу проблему. У процесі обробки та аналізу літературних джерел виявлено, що одним із перших, хто запропонував використовувати превентивний (попереджувальний) потенціал виховання, шляхом підтримки моральних основ дитини, включення її у цілеспрямовану трудову діяльність із обов'язковим придбанням професій-

них навичок у будь-якому ремеслі, був К.Ушинський. Учений вважав, що опорою в житті дитини може служити набута професія, яка в свою чергу повинна підірвати коріння виникнення аморальних дій у його поведінці.

Доцільно звернути увагу на те, що у досліджуваній період проблема важких дітей, якою спочатку займалися суто кримінологи (А. Богдановський, А. Кістяковський, Н. Неклюдов та інші), стає педагогічною проблемою. Але ретельного вивчення дійсних причин виникнення цього негативного суспільного явища фахівцями ще не проводилося, а погляди на об'єктивні фактори, які впливали на виникнення та існування важковиховуваності, тільки формувались.

Аналіз праць педагогів дореволюційного періоду (П.Бельський, О.Герцен, М.Добролюбов, Д.Дриль, А.Зак, П.Каптерев, А.Лазурський, П.Лесгафт, М.Пирогов, С.Познишев, І.Сікорський, К.Ушинський, М.Чернишевський та ін.) дозволяє стверджувати, що до педагогічно цінних ідей щодо подолання відхилень у поведінці неповнолітніх належать: необхідність вивчення індивідуальних характерологічних особливостей кожної дитини, виявлення причин та з'ясування сутності явища важковиховуваності; правильна організація процесу виховання та перевиховання; звернення уваги на те, що саме в дитячому віці можливо зупинити деформацію особистості важкої дитини; підхід до фізичних покарань як до абсолютно недоцільного методу впливу на особистість важковиховуваної дитини.

Слід зазначити, що другий, післяреволюційний, етап вивчення проблеми важких дітей зумовлений загостренням криміногенної ситуації серед підлітків на початку ХХ століття під впливом таких подій, як: перша світова війна, революція та громадянська війна. У післяреволюційний період держава намагалася вихову-

вати законослухняних громадян, але внутрішні суперечності, які виникли в незміцнених душах дітей, позбавлених родини (знищення, або страта батьків як ворогів народу), призводили їх до вступу на шлях злочинності, виказуючи цим протест проти державної політики.

З огляду на це, причини розповсюдження дитячої злочинності в радянські часи можна поділити на такі групи: перша – глобальні причини (революція, громадянська війна, Велика Вітчизняна війна); друга – внутрішньодержавні (тоталітарна політика радянського уряду, масовий терор, голодомор, насильницьке втручання держави в сімейні справи).

В післяреволюційний період проблема важковиховуваних дітей розглядалась науковцями через призму негативного впливу середовища, оздоровлення якого було фундаментальним завданням виховної роботи. Проте середовище помилково розумілося вченими як зовнішній вплив на вже сформовану особистість дитини. З огляду на це, дослідники не могли чітко визначити діалектичний взаємозв'язок між соціальним середовищем та особистістю дитини.

Особливе місце в розробці проблеми морального виховання “важких” дітей належить А.Макаренку. У своїх працях учений чітко визначив педагогічні шляхи формування моральних установок важких дітей в умовах колективу та обґрунтував дійсні причини порушень взаємозв'язку між особистістю та суспільством.

На підставі аналізу характерних мотивів поведінки дітей А.Макаренко розробив типологію важковиховуваних. За переконанням дослідника, дефективність відносин виявляється трьома головними типами мотивів, а саме: мотивом „присвоєння”, „переважання” та „відокремлення”. З огляду на це, можна стверджувати, що А.Макаренко розкрив основні ознаки та показники латентних (прихова-

них) форм важковиховуваності.

Надзвичайно актуальною і сьогодні залишається думка вченого про те, що „ніяких природжених злочинів, ніяких природжених важких характерів немає”. І якщо дитину постійно тримати у несприятливих соціальних умовах, то вона стає важковиховуваною. Якщо ж змінити ці умови та застосувати правильні виховні засоби – особистість також зміниться.

Давно відомо: школа – дзеркальне відображення суспільства. Всі процеси, які відбуваються у суспільстві та їх наслідки, як позитивні, так і негативні, відразу ж відображаються на школі та інших закладах освіти. Діти гостріше за інших відчують свою незахищеність, нестабільність відносин. І, як наслідок, їхня поведінка стає все більше некерованою та не передбачуваною. Багато дітей шукають спосіб позбавитись від гнітючих проблем та переживань і знаходять його у алкоголі та наркотиках. Для багатьох із них це наслідок покаліченої долі, невлаштованого життя.

Отже, духовно-моральна вихованість дітей є результатом соціальних та економічних умов нашого суспільства. Від системи радянських цінностей ми відмовились, а іншу систему цінностей, на жаль, вибудувати не встигли. Аномальна поведінка – це природна захисна реакція дитини та підлітка у світі жорстокості та аморальності.

Також важливу роль у вихованні дитини відіграє сім'я. Адже батьки складають основу світорозуміння, сприйняття себе та інших, прищеплюють дитині моральні цінності та зразки поведінки у суспільстві. На власному досвіді стверджую, що більшість дітей із аномальною поведінкою походять із неповних сімей, сімей, де один із батьків або обоє відрізняються асоціальною поведінкою, не приділяють достатньої уваги вихованню своїх дітей, надаючи право робити це вулиці. Асоціальний спосіб життя одного

чи обох батьків, різні види залежності (пияцтво, нарко- і токсикоманія, схильність до азартних ігор), ведуть до моральної деградації батьків, неблагополуччя родини, а внаслідок цього погіршується і становище дітей у родині, страждає їхнє емоційне і духовне здоров'я. Що стосується неповних сімей, то найчастіше такі сім'ї складаються із матері і дитини. У такій родині мати змушена працювати весь день, щоб прогодувати дитину, і тому не приділяє належної уваги вихованню своєї дитини. Крім того, дитина, яка росте без батька не бачить перед очима позитивного прикладу справжньої чоловічої поведінки. Такі діти створюють збірний образ чоловіка на основі вражень отриманих від спілкування з однолітками на вулиці, а також на основі інформації, яку подають засоби масової інформації із їх пропагандою жорстокості, насилля та бездуховності. Результат виховання говорить сам за себе. Інколи не кращою є ситуація у так званих новостворених родин, де один із батьків є для дитини нерідним, тобто мачухою або вітчимою. Такі родини часто мають кризовий характер, особливо у взаєминах між нерідними батьками та прийомними дітьми. Також серед дітей зустрічаються окремі діти із певними психічними розладами, які набулі протягом життя або отримані внаслідок несприятливої спадковості.

Отже, підсумовуючи вищезазначене виділимо такі основні причини, завдяки яким діти та підлітки не можуть стати моральними, а стають спочатку важкими, а потім асоціальними: зростання напруженості життя, підвищена тривожність багатьох людей: більшість схильна до перегляду та спрощення норм поведінки, поведінка більшості людей стає все менш цивілізованою; неузгодженість вимог та зразків поведінки, неузгодженість між тим, що дитина бачить у реальному житті, і тим, чому навчають у навчальних закладах; недоліки мораль-

ного виховання; інтелектуальна недорозвиненість, духовна черствість, емоційна глухота більшої частини дітей; несприятлива спадковість; дефекти самооцінки, завищення її, небажання визнавати об'єктивні оцінки і з ними рахуватися; відсутність волевої саморегуляції (імпульсивність, розгальмованість, невитриманість); асоціальна поведінка батьків (пияцтво, бійки, наркоманія, злочинний спосіб життя); байдужість батьків до виховання дитини або надмірна опіка; уповільнені темпи розумового, соціального та морального розвитку; педагогічна занедбаність тощо.

Вся ця сукупність факторів разом і формує особистість дитини із порушеною поведінкою.

На сучасному етапі ми також зіштовхуємося із проблемами духовно-морального виховання учнів. В основу морального виховання закладені як загальнолюдські цінності, незмінні моральні норми, вироблені людьми в процесі історичного розвитку суспільства, так і нові принципи та норми, що виникли на сучасному етапі його розвитку.

Завдання духовно-морального виховання – це оволодіння нормами й правилами моральної поведінки, формування почуттів та переконань, вироблення умінь і навичок моральної, духовної, адекватної поведінки в процесі суспільних відносин. Основою духовно-морального виховання є етика.

Як педагогічне поняття духовно-моральне виховання передбачає у собі зміст ознаки: перша – цілеспрямованість, наявність якогось ідеалу, зразка, навіть найбільш загального, як соціально-культурного орієнтира, друга – відповідність процесу розвитку соціально-культурних цінностей в історичному поступі суспільства; третя – присутність певної системи організованих впливів.

Трактуючи думку І. Бека, метою освіти має бути моральне самоусві-

домлення дітей та розвиток у них духовних вартостей. Він вважає, що про духовну цінність можна говорити лише тоді, коли ставимо питання, заради чого здійснюється діяльність людини, чи в чому сенс досягнення тих або інших цілей, прагнень, сенс загальних моральних категорій [2, с. 67-69]. Парадигма особистісно орієнтованого виховання, розроблена І. Бехом, ґрунтується на методологічних принципах гуманістичної психології: самоцінності особистості, глибокій повазі та емпатії до неї, врахуванні її індивідуальності тощо.

До категорій духовно-морального виховання слід віднести поняття "дух", "душа", "духовність", "мораль", "цінності". Інтерпретацію цих понять можна здійснити, спираючись на тлумачні, психологічні, педагогічні та філософські словники. На основі їх аналізу ми дійшли висновку, що "дух" виражає "дію", "прагнення до дії, діяльності", прагнення до пізнання світу, "змісту й призначення свого життя". Як зазначено в педагогічному словнику, "дух" - це вираження потенційної творчості, здатності людини до подолання перешкод на основі самоконтролю, саморегуляції й самореалізації, а "душа" - внутрішній, психічний світ людини, її свідомість, мислення [1, с. 68].

Духовність визначається як специфічна людська риса, яка виявляється в багатстві духовного світу особистості, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних та емоційних потребах моральності. У психологічній літературі поняття "дух", "душа", "духовність" порівнюються з поняттями "психіка", "внутрішній світ людини", "переживання", "свідомість". Ґрунтуючись на позиціях вітчизняної моральної філософії, ми розглядаємо духовність як якість свідомості, внутрішнього світу людини, що характеризується цілісною сукупністю інтелектуальних, емоційних, моральних цінностей, які реалізуються в здатності до вдоско-

налення себе самого з погляду вимог культури та кращого самовизначення.

Духовне виховання в науковій педагогіці розуміється як процес формування ціннісного ставлення до життя, що забезпечує стійкий і гармонійний розвиток людини та охоплює виховання почуття справедливості, відповідальності й інших якостей, здатних надати вищий зміст справам і думкам людини. У результаті духовного виховання в дітях розвивається самостійність свідомості й незалежність мислення, здатність до опірності, стійкості, принциповості, що й підтверджують традиції української народної педагогіки.

У складному процесі формування особистості чільне місце належить моральному вихованню, адже моральність є критерієм духовності. Саме це спонукало нас детальніше розглянути цю важливу проблему.

Моральне виховання дітей у педагогічній літературі тлумачиться як цілеспрямований процес організації та стимулювання їхньої різнобічної діяльності і спілкування, спрямоване на оволодіння моральної культури поведінки, ставленням до навколишнього світу.

Моральне виховання передбачає формування в підростаючого покоління почуття любові до батьків і Вітчизни, гуманності, справедливості, чесності, скромності, милосердя, готовності захищати слабших, шляхетного ставлення до жінок, благородства та інших чеснот. Воно характеризується поняттями: мораль, моральних ідеал, моральний кодекс, моральні норми, моральні переконання, почуття та якості. Основні якості моральності формуються в ранньому дитинстві на основі так званого духовного виховання. Вирішальною в цьому є роль батьків: їхня поведінка, цілеспрямований вплив на особистість дитини.

Висновки та перспективи до-

слідження. Висвітлюючи засади морального виховання, слід зазначити, що це питання не тільки про засоби й методи виховання, а й про цінності, норми й правила, які людина сприйняла і якими керується в житті. Процес морального виховання багатоаспектний, у ньому проявляються об'єктивні й суб'єктивні фактори,

що зумовлюють своєю сукупною дією надзвичайну складність даного процесу; до того ж він надзвичайно динамічний і мінливий. Перспективою нашого дослідження є розгляд основних етапів духовно-морального становлення особистості, що представлені у філософській та психолого-педагогічній спадщині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабій І. Духовно-моральне виховання в історико-педагогічній ретроспективі (XVIII ст.) / І. Бабій // Рідна шк. – 2008. – №5. С. 68-69.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник / І.Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Духовно-моральне виховання дітей: історія і сучасні тенденції: навч. посіб. / В.В. Ворожбіт, С.Д. Криштоф, А.О. Поляков, Н.Д. Янц; МОНМС України, Харк. Нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х.: Основа, 2001.- 327 с.